

Ю.В. Леснікова,

завідувач відділу координації дистанційної освіти та пролонгованого підвищення кваліфікації комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Розвиток штучного інтелекту (ШІ) є однією з найвагоміших трансформаційних змін сучасності, що створює як нові виклики, так і перспективні можливості для освітнього процесу. У умовах всеохоплюючої цифровізації освіти критичне мислення не лише зберігає свою актуальність, але й перетворюється на життєво необхідну перевагу людини в інформаційну епоху. Відтак пріоритетним завданням сучасної освіти стає формування свідомого підходу до використання технологій штучного інтелекту. Успішна інтеграція ШІ передбачає не заміщення, а посилення когнітивних навичок учнівства, тобто перетворення ШІ на потужний, керований педагогом інструмент, який автоматизує рутинні операції (пошук, узагальнення, структуризація інформації), вивільняючи когнітивний ресурс вихованців для вирішення творчих та нестандартних завдань. Реалізація зазначеної моделі впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес передбачає насамперед ідентифікацію та мінімізацію ключових ризиків, що постають внаслідок ігнорування негативних тенденцій.

Ключовий виклик широкого використання ШІ для педагогічної спільноти полягає у так званому **когнітивному розвантаженні**. Надмірне покладання здобувачів освіти на алгоритми для виконання складних розумових завдань призводить до поступового зниження власних аналітичних навичок. Штучний інтелект генерує відповіді миттєво, що може знеохочувати користувачів до глибокого самостійного аналізу, оцінки та синтезу інформації. Очевидною тенденцією сьогодення є пряма залежність: чим вища довіра до результатів роботи ШІ, тим менша ймовірність застосування критичної перевірки отриманого контенту здобувачами освіти.

Згодом це може змінити принципи мислення - від запам'ятовування до навігації. Раніше для ефективного функціонування мозок був змушений запам'ятовувати не лише факти, а й внутрішню модель явищ, процесів та подій, їхні причинно-наслідкові зв'язки та логіку функціонування. В сучасних умовах цифрового суспільства ця когнітивна стратегія трансформується: мозок дедалі частіше розглядає цифрові інструменти та пошукові системи (включно з ШІ) як зовнішнє, необмежене сховище пам'яті. У результаті, замість того, щоб витратити ресурси на глибоке засвоєння інформації, мозок концентрується на фіксації, як і де швидко знайти потрібну відповідь, а також на формулюванні правильного запиту до цього зовнішнього інформативного сховища. Така зміна пріоритетів перетворює людину із "накопичувача знань" на ефективного "навігатора" у цифровому освітньому просторі. Відповідне фрагментарне засвоєння матеріалу в навчальному процесі, особливо в контексті академічної недобросовісності, коли ШІ використовується для підміни самостійного виконання завдань, фальсифікації результатів чи плагіату, суттєво знижує якість навчання та когнітивні навички учнівства.

Окрім когнітивного розвантаження, існує серйозна **проблема поширення дезінформації**. Штучний інтелект може генерувати надзвичайно правдоподібний, але не завжди достовірний контент – фейки, маніпуляції, галюцинації. Через швидкість та зручність отримання такої інформації, необхідність її перевірки та оцінки джерел часто ігнорується. Критичне мислення людини в умовах інформаційного перенасичення є єдиним ефективним захистом проти дезінформації, згенерованої алгоритмами. Воно дозволяє оцінити логіку, достовірність, обґрунтованість та повноту наданої інформації.

Системне мислення, стратегічний аналіз, глибоке контекстуальне розуміння та креативне розв'язання нестандартних проблем залишаються виключною прерогативою людини.

Хоча штучний інтелект відмінно справляється з рутинними та передбачуваними завданнями, він принципово не здатний повноцінно імітувати креативне мислення. Це пояснюється тим, що справжня креативність завжди супроводжується спонтанністю, інтуїцією та непередбачуваністю, тоді як алгоритми штучного інтелекту працюють виключно за заздалегідь визначеними, суворими правилами та базами даних. Саме тому, фахівці, які володіють навичками, що ґрунтуються на творчій інтуїції та оригінальності, будуть менш вразливими до автоматизації, оскільки ці якості залишаються унікальною перевагою людини. Це є важливим орієнтиром для сучасної освіти, адже підготовка дітей до майбутнього ринку праці має бути сфокусована саме на розвитку таких незамінних людських якостей.

Крім того, людське мислення відрізняється від алгоритмічного завдяки залученню емпатії, емоційного інтелекту, особистого досвіду та специфічного розуміння контексту. Штучний інтелект, зі свого боку, не може повністю осягнути усі нюанси ситуації і не має того життєвого досвіду, який є у людини. Наприклад, під час складних переговорів або кризового спілкування людина-фахівець здатна миттєво зчитати невербальні сигнали, зрозуміти емоційний стан співрозмовника та скоригувати свою стратегію. ШІ може аналізувати слова та їхню тональність, але він не може відчувати напругу моменту чи прогнозувати ірраціональну реакцію, ґрунтуючись на глибокій емпатії.

Стратегії для вчителя: від заборони до усвідомленого використання ШІ як каталізатора розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Штучний інтелект має інтегруватися в освітній інструментарій не як джерело побоювань, а як потужний каталізатор розвитку критичного мислення. На противагу поширеній сліпій довірі до технологій, саме педагогічна експертиза та аналітична компетентність дозволяють бачити в ШІ надзвичайно корисний інструмент — персонального «помічника-ентузіаста». Саме критичне мислення є ключовим для правильного та ефективного формулювання запитів (промтів), що гарантує релевантні результати. Вміння

давати чіткі інструкції ШІ — це набагато більше, ніж просто технічна навичка; це пряме віддзеркалення здатності людини до структурованого, послідовного та логічного мислення. Чим краще учень розуміє конкретну задачу, її мету та необхідні кроки для її вирішення, тим якіснішим і точнішим буде його запит (промпт) до системи. І навпаки: нечітко сформульований запит, що призводить до невідповідного результату, свідчить про прогалини в аналізі та плануванні з боку учня. Отже, навчання ефективному промтингу автоматично стає інструментом для діагностики та розвитку ключових когнітивних навичок, таких як декомпозиція задачі, визначення пріоритетів та виокремлення суттєвого від другорядного. Таким чином, якість взаємодії учня з ШІ стає надійним показником його внутрішнього розуміння матеріалу. Зрештою, технології штучного інтелекту можуть ефективно використовуватися для виконання рутинних завдань, звільняючи час для творчого діалогу та глибокого аналізу на уроці, міжособистісної комунікації з вихованцями, формувального оцінювання, спільного вибору найкращого сценарію майбутнього заходу, з урахуванням реальних обставин, тощо.

Водночас, потрібно рішуче відходити від політики повної заборони використання штучного інтелекту (ШІ) в освітньому процесі. Така заборона є реакційним кроком, що суперечить логіці технологічного прогресу та ізолює освітній простір від реалій сучасного світу. Замість того, щоб ігнорувати інструмент, який кардинально змінює ринок праці та суспільство, освіта має інтегрувати ШІ як невід'ємну частину інноваційної стратегії. Лише через цілеспрямоване впровадження та навчання етичній взаємодії ми можемо ефективно підготувати наступне покоління до роботи з цими технологіями, а не просто закрити очі на їх існування. Ключовою стратегією є інтеграція діяльнісного підходу та цілеспрямоване використання генеративного ШІ учнями для досягнення конкретних навчальних цілей. Відповідна інтеграція перетворює ШІ на інструмент, що розвиває навички системного та критичного мислення. Наприклад, вчитель може попросити учнів використати ШІ для збору п'яти цікавих та провокаційних запитань для дискусії у класі. Однак, обов'язковою умовою такого завдання має бути вимога до учня письмово обґрунтувати свій вибір: **пояснити, чому він прийняв чи відхилив згенерований результат**, вказати на можливі хиби, упередження чи неточності в ньому. Таким чином, учні не просто отримують готовий продукт від алгоритму, а вчать його критично аналізувати, оцінювати достовірність і редагувати. Це перетворює технологію на каталізатор для глибокого розуміння матеріалу та розвитку критичного мислення під контролем вчителя. Надзвичайно важливо не забороняти використання штучного інтелекту, а обговорювати етичні правила та можливі наслідки їх порушення. Необхідно прописувати прозорі та зрозумілі інструкції використання ШІ для навчальних робіт, включаючи вимогу обов'язкового цитування та обґрунтування його залучення.

Деконструкція алгоритмічної упередженості. Штучний інтелект формується на основі великих масивів даних, у яких віддзеркалюються соціальні та культурні упередження людини. Унаслідок цього процесу результати роботи ШІ можуть мати дискримінаційний характер, оскільки навчальні вибірки не завжди репрезентують інтереси та контекст усіх суспільних груп, але це створює чудове підґрунтя для проектної діяльності, дебатов та дискусій, під час яких учні навчаються виявляти цю упередженість і усвідомлювати власні упередження. Попросіть ШІ-генератор зображень створити серію картинок за професіями (наприклад, «хірург», «водій вантажівки», «вчителька початкових класів»). Обговоріть з учнями, як ШІ зобразив цих людей (стать, раса, вік). Далі запропонуйте їм свідомо змінити промпт, щоб кинути

виклик упередженості штучного інтелекту. Ця вправа демонструє, що упередження ШІ - це віддзеркалення суспільних упереджень, і лише людина може їх коригувати та контролювати.

Усвідомлення того, що розвиток критичного мислення є не черговою освітньою ініціативою, а необхідною умовою життя й виживання, має стати наріжним каменем сучасної освіти. Це особливо актуально в умовах, де інформаційна складова має величезне значення. Щоразу, коли ми стикаємося з новою інформацією — незалежно від її формату, чи то текст, чи зображення, чи відео — варто аналізувати її крізь призму критичного мислення. Це вимагає від нас відповіді на три взаємопов'язані ключові питання. *По-перше*, ми мусимо з'ясувати джерело цього матеріалу: чи це відповідальне й відоме видання, чи, можливо, лише його неякісна копія. *По-друге*, важливо зрозуміти, хто поділився цією інформацією і з якою метою. Необхідно подумати про справжні мотиви поширення цього контенту, особливо якщо він цілеспрямовано викликає сильні емоції. І по-третє, завжди слід перевіряти всю інформацію, що надходить, і те, чи збігається вона з даними, отриманими з інших джерел. Тільки такий комплексний підхід до верифікації дозволяє уникнути маніпуляцій та зробити обґрунтовані висновки. Важливо сформувати в учнів розуміння того, що головне завдання маніпулятивних матеріалів — викликати сильну емоційну реакцію. Коли людина перебуває під впливом емоцій, її здатність критично мислити знижується, що змушує її нероздумно «лайкнути» чи «репостнути» контент. Тому необхідно постійно наголошувати: краще на деякий час затриматися і подумати, ніж одразу реагувати. Навички аналізу та обґрунтованої оцінки, особливо здатність верифікувати зображення та відео, є життєво важливими для сучасної людини. Це не просто чергова модна навичка, а ключова компетенція, яка визначає здатність людини до самоконтролю та збереження когнітивної активності в умовах зростаючого інформаційного перенасичення та автоматизації.

Підсумовуючи, зазначимо, що в межах концепції Нової української школи розвиток критичного мислення трактується як творче партнерство між учителем і учнем, спрямоване на формування аналітичного підходу до навчального матеріалу. Ефективність такого партнерства забезпечується систематичною практикою та цілеспрямованими вправами. Штучний інтелект - це лише інструмент в арсеналі вчителя, і саме від педагогічної відповідальності залежить, з якою метою він буде використаний, як вплине на формування і розвиток особистості школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова І. Що таке критичне мислення та як його розвивати? URL: <https://surl.li/divowu>
2. Енн Ройс К., Беннетт В. Думати чи не думати: вплив штучного інтелекту на навички критичного мислення. 2025. URL: <https://surl.li/cc/etungq>
3. Джексон, Дж. Збільшення використання штучного інтелекту пов'язане з погіршенням навичок критичного мислення. Phys.org. 2025. URL: <https://surl.li/nfjiko>
4. Ілійчук Л. Штучний інтелект і якість освіти: можливості, виклики та загрози. *Науково-педагогічні студії*, (8), 2024. 232-248. URL: <https://surl.li/ioxbkf>
5. Кендеу П., Джонсон В. Природа дезінформації в освіті. *Curr Opin Psychol*. 2024. URL: <https://surl.li/yjqfhl>
6. Лю.І., Трінь Х. А. Упередженість та дезінформація. URL: <https://surl.li/ngtqyc>
7. Коваль О. Чи заважає нам ШІ критично мислити: вплив штучного інтелекту на розумові здібності. URL: <https://surl.li/ijuwlf>